

УДК 811.161.2:373.2

АСТІОНІМИ УКРАЇНИ ЯК ЕКСПЛІКАТОРИ МЕМОРІАЛЬНОГО КОДУ КУЛЬТУРИ

Віра КОТОВИЧ

кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (Україна, Дрогобич) virako@ukr.net

ORCID: orcid.org/0000-0001-6370-8135

Research ID: M-6500-2018 <http://www.researcherid.com/rid/M-6500-2018>

Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board 14.09.2019.

Статтю опубліковано / The article is published 15.11.2019.

У статті проаналізовано теперішні астїонїми України як експлікатори меморіального коду культури. З'ясовано, що після прийняття Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» таких назв залишилося небагато. Простежено національну зумовленість меморіальних. Доведено, що національний дух назви часто є передумовою національного буття самого міста.

Ключові слова: меморіальний код культури; астїонїм; ядерна зона; ближня периферія; дальня периферія; інтерпретаційна зона.

ASTIONIMS OF UKRAINE AS EXPLIATORS OF MEMORIAL CODE OF CULTURE

Vira KOTOVYCH

Ph. D. in Philology, Associate Professor, Department Philological Disciplines and Methods of Their Teaching in Primary School, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine, Drohobych) virako@ukr.net

In the article analyzes current Ukrainian asionyms as explicators of the cultural memorial code. It is revealed that after the passage of the Law «On Condemning Communist and National Socialist (Nazi) Totalitarian Regimes in Ukraine and Prohibiting the Propaganda of Their Symbolism», there are few such asionyms left. The

purpose of the exploration is to trace the national conditionality of the Astionims, who are the explicators of the memorial code of culture.

Formation of a linguocultural portrait of an urban settlement as an explicator of a cultural memorial code was carried out according to the following scheme: nuclear zone (current city name, its location); near periphery (scientific genesis of the astionym with the explication of etymon; historical conditions of the name's name: date of the first known name of the settlement in the sources; name change, etc.) distal periphery (characteristic of etymon); optional interpretive zone (extra-lingual information, descriptors, connotation etc.).

There are three groups of memorial astionyms: names in which memory of famous persons is stored (*Alchevsk, Vatutine, Verkhivtseve, Gorlivka, Hrebinka, Dokuchaevsk, Yenakiyev, Ivano-Frankivsk, Kropyvnytskyi, Lutugine, Sinelnikovo, Khmelnytsky, Shcholkine; Boryspil*); settlements named after the biblical Christian events (*Blagovishchenske, Voznesenivka, Voznesensk, Pokrovsk, Pokrov*); ideologically labeled astionimes, motivated by chrononyms (*Pervomaisk, Pershotravensk*) and individual memorial names of settlements, the etymons for which became onimes or appellations indicating a memorable event (*Artsyz, Beryslav*).

It is proved that the national spirit of the Ukrainian astionym is often a prerequisite for the national existence of the city itself. However, the memorial titles, in which such conditionality could be used as fully as possible, do not always encode the national-patriotic and spiritual values of Ukrainians.

Keywords: cultural memorial code; astionym; nuclear zone; near periphery; distant periphery; interpretation zone.

Постановка проблеми. Питання астіонімів як експлікаторів меморіального коду культури повсякчас було проблемою не тільки лінгвістичною, але й ідеологічною. На 90% це питання стало закритим після прийняття Закону «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки». Країна позбулася десятків *Артемівських, Дзержинських, Кірових, Котовських, Ленінських, Петрівських, Свердловських, Фрунзівок, Чапаївок, Щорсівок; Жовтневих, Комсомольських, Радянських, Червоноармійських* тощо. Однак неправомірно ототожнювати всі меморіальні назви з комуністичними. Сьогодні ще побутує біля тридцяти астіонімів, які в часі іменувань або перейменувань поселень стали виразниками меморіального коду культури. Коди є універсальними, однак їхні вияви, вагомість у певній культурі метафори їхньої реалізації завжди національно детерміновані (Савченко 2013, 61). Простежити національну зумовленість астіонімів, які є експлікаторами меморіального коду культури – **мета нашої розвідки.**

Аналіз ономастичних лексикографічних праць демонструє, що меморіальні назви українських міст були об'єктом розгляду описової оно-

мастики. У своїй розвідці послуговуємося матеріалами «Етимологічного словника топонімів України» Василя Лучика (Лучик, 2014, с. 19, с. 25, с. 42, с. 60, с. 91, с. 113, с. 133, с. 166, с. 192, с. 203, с. 205, с. 230, с. 265, с. 286–287, с. 311, с. 364, с. 371, с. 374, с. 427, с. 485, с. 493, с. 505), «Топонімічного словника України» Миколи Янка (Янко, 1998, с. 24, с. 28, с. 42, с. 56, с. 66, с. 74, с. 87, с. 93, с. 106, с. 123, с. 133, с. 152, с. 176, с. 193, с. 216, с. 260, с. 267, с. 272, с. 319, с. 374, с. 382, с. 390), а також ономастичними лексикографічними працями Олександра Іваненка (Іваненко, 2017, с. 93), Володимира Никонова (Никонов, 1966, с. 150, с. 193), Євгена Отіна (Отін, 2014, с. 47–48, с. 49–50), Наталії Торчинської, Михайла Торчинського (Торчинська–Торчинський, 2008, с. 479), Василя Яція (Яцій, 2015, с. 133–134).

Виклад основного матеріалу. Значення лексеми *меморіальний* – ‘який служить для увічнення пам’яті якої-небудь особи або визначної події; пам’ятний’ (Білодід, 1973, 671). Поселення з такими назвами, як правило, з’явилися на карті України у XVIII–XX ст.

Формування лінгвокультурологічного портрета міського поселення як експлікатора меморіального коду культури, здійснюємо за схемою: *ядерна зона* (теперішня назва міста, його локалізація); *ближня периферія* (наукова генеза астіоніма з експлікацією етимона; історичні умови постановки назви: дата першого відомого засвідчення назви поселення в джерелах; зміна назви тощо); *дальня периферія* (характеристика етимона); *факультативно-інтерпретаційна зона* (екстралінгвальна інформація, дескрипції, конотоніми тощо).

Першу групу об’єднують астіоніми, в назвах яких збережено пам’ять про *Олексія Алчевського, Миколу Ватутіна, Олександра Верховцева, Петра Горлова, Євгена Гребінку, Василя Докучаєва, Федора Єнакієва, Івана Франка, Марка Кропивницького, Леоніда Лутугіна, Івана Синельникова, Богдана Хмельницького, Кирила Щолкіна.*

Ядерна зона: Алчевськ (Лг).

Ближня периферія: Алчевський → *Алчевськ*. Астіонім мотивовано прізвищем *Олексія Алчевського*. Протягом відносно недовгої історії свого побутування місто неодноразово змінювало назву. Засноване в 90-их роках XIX ст. (Мариневич 1989, с. 36) завдяки будівництву металургійного заводу Донецько-Юр’ївського металургійного товариства, пристанційне, а далі при заводське робітниче селище *Юр’ївка* 1903 р. було перейменоване на *Алчевськ*. Протягом 1932–1961 рр. – *Ворошиловськ*, 1961–1991 рр. – *Комунарськ*, від 1991 р. місто знову повернуло собі теперішню назву *Алчевськ*.

Дальня периферія: Олексій Алчевський (1835–1901) – український патріот, відомий банкір, промисловець, меценат, засновник Доне-

цько-Юр'ївського металургійного та гірничо-промислового товариств, учасник цілої низки просвітницьких проєктів: член товариства «Громада», організатор публічної бібліотеки та товариства розповсюдження письменності серед народу, ініціатор спорудження 1899 р. пам'ятника Тарасові Шевченку, співзасновник жіночої недільної школи та ін.

Інтерпретаційна зона: Безпідставні спроби повернути *Алчевську*, поіменованому в пам'ять про справжнього українського патріота, назву *Комунарськ* – яскраве свідчення того, що назва, як і мова, має неабияке значення.

Ядерна зона: *Ватутіне* (Чрк.).

Ближня периферія: *Ватутін* → *Ватутіне*. Назву поселення мотивовано прізвищем *Миколи Ватутіна*. Населений пункт засновано 1947 р. (Маринович 1989, с. 148) на теренах *Юрківського* вугільного басейну. Початково поселення іменувалося *Юрківське робітничє селище*, далі *Шахтинське*, або *Юрбас*. Міський статус та теперішню назву на честь генерала армії *Миколи Ватутіна* отримало 1949 р.

Дальня периферія: *Микола Ватутін* (1901–1944) – радянський воєначальник, Герой Радянського Союзу. Армія генерала *Ватутіна* ціною величезних втрат, які в рази перевищували втрати противника, визволила Звенигородський р-н Черкаської обл., де розташоване теперішнє місто.

Інтерпретаційна зона: У листопаді 2014 р. Інститут національної пам'яті включив *Миколу Ватутіна* до списку осіб, причетних до боротьби проти незалежності України, організації голодоморів та політичних репресій, чії імена збережено в українських топонімах. Однак у жовтні 2015 р. до оновленого списку осіб, які підлягають під дію Закону про декомунізацію, прізвище *Ватутіна* вже занесено не було.

Дискусія про доцільність перейменування міста *Ватутіне* – досі відкрита.

Ядерна зона: *Верхівцеве* (Днп.).

Ближня периферія: *Верховцев* → *Верховцеве* → *Верхівцеве*. Назву поселення мотивовано прізвищем *Олександра Верховцева*. 1884 р. новозасновану залізничну станцію теперішньої Придніпровської залізниці та пристанційне селище було поіменовано за назвою найближчого села *Любомирівкою* (Маринович 1989, с. 161). 1904 р. селище перейменовано на честь першого керівника залізниці *Олександра Верховцева* – *Верховцеве*, з 1956 р. – місто *Верхівцеве*.

Дальня периферія: *Олександр Верховцев* (1839–1900) – начальник Катеринської (тепер Придніпровської) залізниці 1884–1900 рр., успішна діяльність якого сприяла розширенню та розквіту промислового, економічного та освітнього потенціалу краю.

Інтерпретаційна зона: Зміна *e* → *i* у назві міста відповідає фонетичним нормам української мови, хоча творення астіоніма від антропоніма *Верховцев* не вимагає такого чергування.

Ядерна зона: *Горлівка* (Днц.).

Ближня периферія: *Горлов* → *Горлівка*. Назву поселення мотивовано прізвищем *Петра Горлова*. Засновані козаками на початку XVIII ст. хутори вздовж річок *Корсунь*, *Балка Залізна* та *Лугань* стали першими відомими оселями на цих теренах, поіменовані царською канцелярією на *Государів Байрак* (1754 р.), *Государів Посад* (1779 р.) та ін. З будівництвом залізниці на теренах майбутнього міста з'являються станції *Микитівка* та *Корсунь*. Під керівництвом гірничого інженера *Петра Горлова* розпочалися вуглерозвідувальні роботи та спорудження *Корсунської копальні № 1*, біля якої виросло робітниче селище. Це селище 1867 р. (Маринович 1989, с. 286) й дало початок місту, яке було назване *Горлівкою*.

Дальня периферія: *Петро Горлов* (1839–1915) – гірничий інженер, дослідник та організатор гірничого виробництва на Донбасі, Кавказі, в Уссурійському краї, Середній Азії, першовідкривач вугільного видобутку на місці майбутньої *Горлівки*.

Інтерпретаційна зона: Зображення птаха *горлиці* на гербі міста трактує походження астіоніма з позицій народної етимології.

Ядерна зона: *Гребінка* (Пл.).

Ближня периферія: *Гребінка* → *Гребінка*. Назву поселення мотивовано прізвищем *Євгена Гребінки*. Поселення, засноване 1895 р. (Маринович 1989, с. 296) на залізничній лінії *Київ–Полтава*, було поіменоване спочатку за назвою ближнього села – *Городище*. Припускають, що 1900 р. з ініціативи відповідального за будівництво станції, інженера шляхів сполучення *Миколи Погорілка* для увіковічнення пам'яті про відомого письменника *Євгена Гребінку* станцію *Городище* та пристанційне поселення було перейменовано на *Гребінку*.

Дальня периферія: *Євген Гребінка* (1812–1848) – український письменник, байкар, поет-лірик, педагог, викладач словесності, громадський діяч, співвидавець першого «Кобзаря» *Тараса Шевченка*. Сьогодні найвідомішими є його романс «Очі чорні», низка байок, історичний роман «Чайковський», повісті «Кулик», «Ніжинський полковник *Золотаренко*» та ін.

Інтерпретаційна зона: Хутір *Убіжище* (тепер с. *Мар'янівка*), недалеко від *Гребінки* – мала батьківщина *Євгена Гребінки*, там письменник народився і похоронений.

Ядерна зона: Докучаєвськ (Днц.).

Ближня периферія: Докучаєв → Докучаєвськ. Назву поселення мотивовано прізвищем *Василя Докучаєва*. Поселення засновано 1898 р. (Маринович 1989, с. 351) у зв'язку з освоєнням вапнякових та доломітних кар'єрів, розташованих недалеко від залізничної станції і села *Оленівки*, та поіменовано *Оленівські Кар'єри*. Сучасну назву місто отримало 1954 р. у пам'ять про агролісознавця *Василя Докучаєва*.

Дальня периферія: Василь Докучаєв (1846–1903) – природознавець, основоположник наукового генетичного ґрунтознавства та зональної агрономії, автор ґрунтової карти світу. Висунув теорію генези чорнозему. Ініціював насадження лісосмуг у степовій зоні Донеччини й був причетним до створення найбільшого на цих теренах Велико-Анадольського лісу.

Інтерпретаційна зона: Необхідність перейменування смт *Оленівські Кар'єри* на м. *Докучаєвськ*, поіменоване в пам'ять про російського вченого-агронома *Василя Докучаєва*, залишається незрозумілою.

Ядерна зона: Єнакієве (Днц.).

Ближня периферія: Єнакієв → Єнакієве. Назву поселення мотивовано прізвищем *Федора Єнакієва*. Біля селища *Софіївка* Бахмутського повіту, за три кілометри від колишнього Петровського дослідного чавуноплавильного заводу 1895 р. розпочалося спорудження нового металургійного заводу, який отримав таку ж назву, як і попередній, – Петровський. Одним із засновників цього заводу та опікуном соціальної інфраструктури при заводських селищ був *Федір Єнакієв*. 1898 р. ухвалено рішення залізничну станцію та місцевість, де розміщено Петровський завод, копальні й селища металургійного товариства, назвати іменем основного його фундатора – *Єнакієва*. Цей рік і вважається датою заснування міста (Маринович 1989, с. 401), хоча окремі джерела вказують на заснувану 1782 р. *Федорівку* як попередницю сьгоднішнього *Єнакієва*.

Протягом 1928–1936 рр. *Єнакієве* було перейменовано на *Рикове*; від 1936 р. до 1941 р. – *Орджонікідзе*; протягом 1941–1944 р. повернено назву *Рикове*; від червня 1944 р. – знову *Єнакієве*.

Дальня периферія: Федір Єнакієв (1852–1915) – відомий промисловець, один із засновників металургійного заводу. Керівник та член правління шести комерційних і промислових структур, серед яких Товариство Північно-Донецької залізниці, Російсько-бельгійське металургійне товариство, Російське паровозобудівельне механічне товариство, Компанія С-Петербурзького металічного заводу та ін.

Ядерна зона: Івано-Франківськ (обл. центр ІФ).

Ближня периферія: Іван Франко → *Івано-Франківськ*. Назву поселення мотивовано іменем та прізвищем *Івана Франка*. На теренах двох сіл – *Заболоття* та *Княгинин* у середині XVII ст. було споруджено фортецю, яка 1660 р. (Яцій, 2015, с. 133) стала місцем заснування польським шляхтичем Андрієм Потоцьким міста, названого за іменем його старшого сина *Станіслава – Станіславів*. З того часу місто поперемінно іменувалося то *Станіславів*, то *Станіслав*, а 1962 р. перейменоване в *Івано-Франківськ*.

Дальня периферія: Іван Франко (1856–1916) – видатний український письменник, поет, драматург, перекладач, літературний критик і публіцист, багатогранний учений, етнолог і фольклорист, історик, соціолог, політолог, економіст, філософ. Франко часто бував у місті, навіть свого часу мав намір поселитися в ньому.

Інтерпретаційна зона: Поіменування обласного центру України іменем одного з найбільших українців – честь містові, слава Великому Франкові.

Ядерна зона: Кропивницький (обл. центр Крв.).

Ближня периферія: Кропивницький → *Кропивницький*. Назву поселення мотивовано прізвищем *Марка Кропивницького*. Заснування сьогоднішнього міста припадає на 1754 р. (Никонов, 1966, с. 193) і його пов'язують із заселенням території давніх козацьких зимівників, слобід та хуторів, а далі зі зведенням фортеційних споруд. Новостворене місто дістало назву *Єлисавет*, а від 1774 р. до 1924 р. – *Єлисаветград*. Протягом 1924–1934 рр. місто було перейменовано на *Зінов'євськ*; від 1934 р. до 1939 р. – *Кірово*; протягом 1939–2016 рр. – *Кіровоград*. Сучасну назву після тривалих громадських дискусій, які точилися від 1989 р., місто отримало 14 липня 2016 р.

Дальня периферія: Марко Кропивницький (1840–1910) – український письменник, драматург, театральний актор, співзасновник українського національного професійного драматичного театру. У жовтні 1882 р. створив у *Єлисаветграді* Товариство акторів, відоме як Театр корифеїв, якому судилося стати славою і гордістю театральної України.

Ядерна зона: Лутугине (Лг.).

Ближня периферія: Лутугін → *Лутугине*. Назву поселення мотивовано прізвищем *Леоніда Лутугіна*. Заводське селище, засноване 1896 р. (Мариневич 1990, с. 297) у зв'язку з будівництвом чавуноливарного заводу з виробництва валків біля сіл *Успенка* та *Коноплянівка*, 1914 р. отримало назву *Шмідтівка*, а від 1925 р. було перейменоване в пам'ять про інженера-геолога *Леоніда Лутугіна* на *Лутугине*.

Дальня периферія: Леонід Лутугін (1864–1915) – фахівець у галузі геології вугільних родовищ, дослідник Донецького кам'яновугільного басейну, громадський діяч. Вперше склав геологічний розріз вугленосної товщі Донбасу, визначив її потужність, кількість вугільних шарів та прошарків, описав їхні хімічні характеристики.

Ядерна зона: Синельникове (Днп.).

Ближня периферія: Синельников → Синельникове. Назву поселення мотивовано прізвищем Івана Синельникова. Поселення засноване в кінці XVIII ст. (Маринович, 1993, с. 183). Своєю назвою завдячує генералові Іванові Синельникову. На землях, які належали його нащадкам, 1868–1869 рр. було споруджено залізничні станції Синельникове – I та Синельникове – II.

Дальня периферія: Іван Синельников (1741–1788) – державний та військовий діяч, генерал-майор, учасник російсько-терецької війни, перший намісник Новоросійського краю, будівничий Катеринослава (тепер м. Дніпро), перший губернатор Катеринославщини (у 1783–1788 рр.).

Ядерна зона: Хмельницький (обл. центр, Хм.).

Ближня периферія: Хмельницький → Хмельницький. Назву поселення мотивовано прізвищем Богдана Хмельницького. Сучасну назву місто отримало 1954 р. як увічнення пам'яті про українського гетьмана Богдана Хмельницького з нагоди 300-річчя підписання договору про возз'єднання України та Росії. До того часу поселення іменувалося *Проскурів*, у найдавніших відомих писемних документах засвідчено як *villa Ploskirowcze*, 1431 р., *Ploskirow*, 1434–1444 рр. а далі *Proskurow*, 1789 р. (Торчинська–Торчинський, 2008, с. 479).

Дальня периферія: Богдан Хмельницький (1595–1657) – гетьман Запорозького війська, провідник Національно-визвольної війни 1648–1657 рр., творець Української козацької держави. *Хмельницький* – відважний воїн шляхетського роду, талановитий воєнначальник і полководець, який отримав цілу низку історичних перемог і одну величезну поразку: підписання союзу з Москвою, яке принесло в Україну 30-річну Руїну (1657–1687), а далі – цілі століття поневолення.

Інтерпретаційна зона: В пам'ять про Переяславську раду 1654 р., зініційовану Богданом Хмельницьким, м. *Переяслав* від 1943 р. перейменовано на м. *Переяслав-Хмельницький* (Кв.).

Ядерна зона: Щолкіне (АРК).

Ближня периферія: Щолкін → Щолкіне. Назву поселення мотивовано прізвищем Кирила Щолкіна. Місто засноване 1978 р. (Маринович 1993, с. 454) на місці потенційної Кримської АЕС. У зв'язку з катастрофою на Чорнобильській АЕС та небезпекою будівництва атомної елек-

тростанції в сейсмічній зоні Кримського півострова роботи щодо спорудження станції було припинено.

Дальня периферія: Кирило Шолкін (1911–1968) – фізик, учений-ядерник, член-кореспондент АН СРСР, автор ядерного проекту СРСР.

Інтерпретаційна зона: 2013 р. обговорювалося питання про перейменування міста на *Казантип* за його розташуванням біля однойменного мису.

До меморіальних астїонїмів, мотивованих іменем історичної особи, зараховуємо і середньовічний *Бориспіль*.

Ядерна зона: *Бориспіль* (Кв.).

Ближня периферія: *Борис* + *-піль* (< *поле*) → *Бориспіль*. Назву поселення мотивовано іменем князя *Бориса*.

Історія сучасного *Борисполя* бере початок від літописних топонімів: *Л(ь)то*, **Льтское* (Стрижак, 1985, с. 85), *Льтская* божниця, вона ж ц. *СвАтою Мученику Борису и Гьльбу* на р. Альгі п. Трубежа л. Дніпра (Стрижак, 1985 с. 86). Назва пов'язана зі йменням князя *Бориса*, на місці загибелі якого 1117 р. Володимир Мономах побудував кам'яну церкву. В пам'ять про князя як про одного з перших канонізованих святих Київської Русі, від кінця XVI ст., з 1590 р. (Маринович, 1989, с. 119) поселення почало іменуватися *Борисполем*.

Дальня периферія: *Борис* (990–1015) – руський князь, син Володимира Великого, молодший брат Ярослава Мудрого. Був убитий братом Святополком Окаянним. Смерть прийняв покірно, не маючи наміру ні виступати проти старшого брата, ні боронитися від нього. За таку покору був канонізований як священномученик.

Інтерпретаційна зона: Історики не одностайні в твердженні щодо братовбивства, вчиненого Святославом. Народні перекази, як правило, пов'язують назву міста з іменем князя *Бориса*. Однак є й такі, які припускають імовірність побутування назви *Бариши-поле* / *Баришпіль* та узгоджують її з місцем торгівлі, з можливістю одержання *баріша*, *прибутку*, *вигоди*.

У зв'язку зі спорудженням 1959 р. державного підприємства «Міжнародний аеропорт *Бориспіль*» сьогодні побутує паралельна назва *Борисполя* (дескрипція) – *повітряні ворота України*.

Друга група меморіальних назв – це поселення, поіменовані на честь відомих біблійно-християнських подій. Такі назви тяжіють до відергонїмних (від назв культових споруд), однак історичні джерела свідчать, що первісно в місті не було відповідно освяченої церкви.

Ядерна зона: *Благовїщенське* (Крв.).

Ближня периферія: *благовїщення* → *Благовїщенське*. Поселення засновано на початку 80-х років XIX ст. (Маринович, 1989, с. 331) у

зв'язку зі спорудженням цукроварні біля села *Грушки* та поіменовано як висілок *Грушківського цукрового заводу* або *Грушівський висілок*. У 20-их роках ХХ ст. при заводській забудові було об'єднано в робітничє селище *Благовіщенське*, а далі до *Благовіщенського* приєднано й навколишні села *Грушки*, *Тарасівку*, *Шамраївку*. 1924 р. об'єднане поселення перейменовано на *Ульяновку* (для увіковічення пам'яті *Володимира Ульянова*). 2016 р. містові відновлено назву *Благовіщенське*.

Дальня периферія: У християнській традиції апелятив *благовіщення* пов'язано з благою звісткою Архангела Гавриїла Діви Марії про те, що вона непорочно зачне від Святого Духа і народить Божого Сина – Ісуса Христа. Також символізує християнське свято *Благовіщення*, яке відзначає цю подію.

Інтерпретаційна зона: Одноименні або подібні ойконіми *Благовіщення* (6) або *Благовіщенське* (2) було утворено і як відергонімні (від іменування *Благовіщенської церкви*), і як релігійно-меморіальні з первісним мотивом: *блага вість зійде на поселення*.

Ядерна зона: *Вознесенівка* (Лг.).

Ближня периферія: *вознесіння* → *Вознесенівка*. Поселення засновано 1956 р. (Маринович, 1993, с. 396) на місці хуторів *Вознесенівка*, *Новомиколаївка*, *Василівка*, селища залізничної станції *Красна Могила* (до 1920 р. – *Провалля*), селища шахти «*Червоний партизан*». До 2016 р. іменувалося *Червонопартизанськ*. 2016 р. місто перейменовано за назвою одного з хуторів – *Вознесенівка*.

Дальня периферія: За християнським ученням *вознесіння* Ісуса Христа на небо відбулося через 40 днів після Воскресіння. Цю подію символізує велике християнське свято, яке й засвідчене в назві поселення.

Інтерпретаційна зона: Крім міста *Вознесенівки*, в Україні сьогодні побутує ще місто *Вознесенськ* (Мк.) та села *Вознесенка* (5), *Вознесенка Перша*, *Вознесенка Друга* (Од.), *Вознесенськ* (Мк.), *Вознесенське* (5).

У дескрипції *найпівденніше місто України* збережено вказівку на географічне розташування поселення.

Ядерна зона: *Вознесенськ* (Мк.).

Ближня периферія: *вознесіння* → *Вознесенськ*. Є припущення, що теперішньому місту передувала низка поселень: татарська фортеця *Чичаклей*, замок *Сокоlecь*, зведений за литовського князя Вітовта, запорозький зимівник та козацька переправа *Соколи*. 1795 р. тут було засновано містечко *Вознесенське* (Маринович, 1989, с. 207).

Дальня периферія: Свято *Вознесіння* – одне з центральних свят християнства. Біблія настановляє, що завдяки Вознесінню Христа небеса стали відкритими для віруючої людини.

Інтерпретаційна зона: Свято-Вознесенську церкву у Вознесінську було освячено 1846 р., хоча імовірно її розпочали споруджувати 1795 р. разом з будівництвом поселення. Кафедральний собор було зруйновано 1936 р., а майже десять років назад він відродився.

Ядерна зона: Покровськ (Днц.).

Ближня периферія: покрова → Покровськ. Споруджену в другій половині ХІХ ст. станцію Гришине (Маринович, 1990, с. 211), поіменовано за назвою найближчого на той час села. Від 1875 р. цю назву перейняло на себе пристанційне поселення Гришине. Протягом 1934–1938 рр. – *Постишеве*, далі – *Красноармійське*, *Красноармійськ*. Теперішню назву поселення отримало 2016 р.

Дальня периферія: Покрова Святої Богородиці – свято, яке відмічається ще з давньоруських часів і возвеличує святий омофор Богоматері, яким вона намагається покрити і захистити людей. Водночас це й народне торжество. В нас від 1999 р. воно відзначається як свято українського козацтва, День створення Української Повстанської Армії, від 2014 р. – День захисника України.

Інтерпретаційна зона: Крім народженого 2016 р. Покровська, сьогодні побутує ціла низка подібних назв: *Верхня Покровка*, *Новопокровка* (12), *Новопокровське*, *Першопокровка*, *Покрівка*, *Покрівці*, *Покров*, *Покровка* (18), *Покровська Багачка*, *Покровське* (10), *Покровщина*, *Свято-Покровське*.

Місто розташоване в західній частині Донецької обл., що спричинило дескрипцію *західні ворота Донбасу*.

Ядерна зона: Покров (Днп.).

Ближня периферія: покрова → Покров. На прадавніх українських землях, оповитих звитягою запорожців, наприкінці ХІХ ст. були відкриті багаті родовища марганцевої руди, що спричинили заснування низки робітничих поселень: *Олександрівка*, *Перевізькі Хутори*, *Підгірна*, *Причепилівка* (Покровські копальні, Гірницьке), *Рудник*, *Червоний Гірник*, *Чортомлик*, об'єднані 1934 р. у м. *Орджонікідзе* (Маринович, 1990, 464). 2016 р. місто перейменовано на *Покров*.

Дальня периферія: Свято Покрови, з яким пов'язана колишня і теперішня, відновлена назва міста, сягає Х ст. і спирається на подію, яка, за відомою легендою, відбулася в Константинополі. Місто було оточене чужинцями і Божа Мати начебто покрила своїм омофором християн, які молилися на всенічній службі у Влахерській церкві. Це був знак перемоги. Невдовзі надійшли воїни-захисники і звільнили населення від нападників.

Інтерпретаційна зона: Назва сьогоднішнього міста пройшла шлях: Рудник «Покровські копальні» (1886 р.) → Рудник ім. Орджонікідзе (1934 р.) → м. Орджонікідзе (1934 р.) → м. Покров (2016 р.)

Третя група меморіальних назв – ідеологічно марковані астіоніми, мотивовані хрононімом *Перше Травня* (рос. *Первое Мая*).

Ядерна зона: *Первомайськ* (Лг.).

Ближня периферія: *Перове Мая* → *Первомайск*. Поселення відоме з 1765 р. (Маринович, 1993, с. 15) та до 1920 р. було поіменоване як *Петро-Мар'ївка*, а на його околицях на початку ХІХ ст. було засновано висілки *Четчиківку*, *Олександрівку* та *Сокологорівку*. Загалом сьогоднішнє місто об'єднало шість невеликих сільських поселень, розташованих за 3–5 км. одне від одного. Від 1920 р. перейменоване на *Первомайськ*.

Дальня периферія: Російському *Первое мая* відповідає українське *Перше травня* – Міжнародний день праці, який відзначається у 143 країнах світу. Попри суттєве наповнення свята комуністичною ідеологією в Україні від 1890 р. воно відзначається як День робітничої солідарності, а від 2017 р. – День праці.

Інтерпретаційна зона: Якщо назва міста не потрапила під дію закону про декомунізацію, то під дію закону про дерусифікацію *Первомайськ*, як і десятки інших подібних ойконімів (*Первомайівка*, *Первомайське* (27 назв), *Первомайський* тощо) мали би потрапити.

Ядерна зона: *Первомайськ* (Мк.).

Ближня периферія: *Перове Мая* → *Первомайск*. Теперішнє місто поіменоване 1919 р. (Маринович, 1993, с. 15) та споруджене на місці *Ольвіополя*, *Голти*, *Богополя*. Його попередники, засновані в різний історичний період, змінювали свої назви (*Орлик*, *Орликівський шанець*, *Єкатериношанець*, *Орель*, *Орлополь Ольвіополь*; *Голта*; *Богополь*, *Бугополь* та ін.). Від початку ХХ ст. місто отримало меморіальну назву.

Дальня периферія: За офіційною версією, рішення назвати об'єднане місто *Первомайском* було прийняте на мітингу 1 *Травня*.

Ядерна зона: *Першотравенськ* (Днп.).

Ближня периферія: *Перше Травня* – *Першотравенськ*. Поселення засноване 1954 р. (Маринович, 1993, с. 25) як робітничє шахтарське селище і до 1960 р. іменувалося *Шахтарське*. Від 1960 р. – *Першотравневе*, від 1966 р. з отриманням статусу міста – *Першотравенськ*.

Дальня периферія: Назву поселення змотивовано хрононімом *Перше Травня*.

Інтерпретаційна зона: «Першотравневими ойконімами», як правило, рясніє Схід та Південь України. Крім ще одного *Першотравенська*,

це назви *Перше Травня* (20), *Першотравенка* (2), *Першотравневе* (41), *Першотравнівка*.

Окремо розглянемо генезу астіонімів *Арциз* та *Берислав*, які також є експлікаторами меморіального ономастичного коду.

Ядерна зона: Арциз (Од.).

Ближня периферія: Арсі → *Арцис*. Назву поселення мотивовано назвою французького міста *Арсі-сюр-Об* (*Arcis-sur-Aube*). Місто засноване 1816 р. (Маринович, 1989, с. 53) у час заселення Південної Бессарабії німецькими колоністами. Поіменоване первісно як *Фортеця Іоанна* (*Johanneshort*), 1819 р. поселення було перейменоване на *Арцис*. Інші назви: *Альт-Арциз*, *Арцис Перший*, *Старо-Арцис*, *Старий Арцис*, *Іванівська колонія № 11*.

Дальня периферія: Арсі-сюр-Об – французьке місто, де 20–21 березня 1814 р. відбувся бій між французькими і коаліційними (російськими, австрійськими, баварськими) військами.

Інтерпретаційна зона: Меморіальну назву утворено в пам'ять про перемогу над армією Наполеона I Бонапарта під м. *Арсі*.

Ядерна зона: Берислав (Хрс.).

Ближня периферія: Бери славу → *Берислав*. Мотивом для утворення назви послужила словосполука *брати славу* (*бери славу*).

Сучасний астіонім виник наприкінці XVIII ст., 1784 р. (Маринович, 1989, с. 89). До того часу, як припускають історики, тут була столиця Остготського королівства *Данпарштадт* (III–IV ст.), резиденція хана Тохтамиша – *Догангечіт*, на початку XV ст. – литовська фортеця *Вітовта митниця*, а далі захоплена російським військом та перейменована турецька твердиня *Кизикермен*, *Кизькермен* (Лучик, 2014, с. 42).

Дальня периферія: Формально *Берислав* поіменовано за слов'янською посесивною моделлю (як давні *Богуслав*, *Борислав* тощо), однак фактично – це меморіальна назва, у якій закодовано словосполуку *брати славу* з нагоди анексії Кримського ханства Російською імперією та заснування на руїнах фортеці *Кизикермен* міста.

Інтерпретаційна зона: Сьогодні у колі знавців історії побутує дескрипція *найдавніше поселення Херсонщини*.

Висновки. Національний дух українського астіоніма часто є передумовою національного буття самого міста. У меморіальних назвах, у яких таку зумовленість можна було би задіяти якнайповніше, не завжди закодовано національно-патріотичні, духовні цінності українців. Шана особам, чий імена стали нашою національною гордістю, збережено в назвах міст *Алчевськ*, *Івано-Франківськ*, *Кропивницький*, *Хмельницький*. Християнські цінності мешканців засвідчено в ме-

моріальних назвах *Благовіщенське, Вознесенівка, Вознесенськ, Покровськ, Покров*.

І навпаки, найбільше несприйняття викликає назва двох міст *Первомайськ*, не так через асоціації з червонопрапорним святом, як через мотивацію астіоніма російськомовним хрононімом. Зрозумілі застереження спричиняє одіозність постаті радянського генерала *Миколи Ватутіна* (м. *Ватутіне*). Не стало ядерним осередком місто, поіменоване в пам'ять про головного конструктора ядерного центру колишнього СРСР *Кирила Щолкіна* (м. *Щолкіне*).

Отже, меморіальний код культури в астіонімах – це збереження пам'яті про відомих осіб чи конкретні події. На певному етапі іменування міст ці особи та події були настільки вагомими, що надовго або й назавжди стали власними іменами українських міст. У моделюванні лінгвокультурологічного портрета усіх астіонімів України бачимо **перспективу наших подальших студій**.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Білодід, І. К.** (Ред.). (1973). *Словник української мови*. Т. IV. Київ: Наукова думка.
- Іваненко, О. В.** (2017). *Назви поселень Сумщини*. Київ: КММ.
- Лучик, В. В.** (2014). *Етимологічний словник топонімів України*. Київ: Академія.
- Маринович, О. М.** (Ред.). (1989–1993). *Географічна енциклопедія України*. Т. I–III. Київ: УРЕ ім. М. П. Бажана.
- Никонов, В. А.** (1966). *Краткий топонимический словарь*. Москва: Мысль.
- Отин, Е. С.** (2014). *Происхождение географических названий Донбасса*. Донецк: Юго-Восток.
- Савченко, Л.** (2013). *Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти*. Сімферополь: Доля.
- Стрижак, О. С.** (Ред.). (1985). *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*. Київ: Наукова думка.
- Торчинська, Н. М. & Торчинський, М. М.** (2008). *Словник власних географічних назв Хмельницької області*. Хмельницький: Авіст.
- Янко, М. Т.** (1998). *Топонімічний словник України*. Київ: Знання.
- Яцій, В. О.** (2015). *Ойконімія Івано-Франківської області: Історико-етимологічний словник*. Київ: Наукова думка.

REFERENCES

- Bilodid, I. K.** (Eds.). (1973). *Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]*. T. IV. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
- Ivanenko, O. V.** (2017). *Nazvy poselen Sumshchyny [Names of settlements of Sumy region.]*. Kyiv: KMM. [in Ukrainian]

Luchyk, V. V. (2014). *Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy [Etymological Dictionary of Toponyms of Ukraine]*. Kyiv: Akademiia. [in Ukrainian]

Marynovych, O. M. (Eds.). (1989–1993). *Heohrafichna entsyklopediia Ukrainy [Geographical Encyclopedia of Ukraine]*. T. I–III. Kyiv: URE im. M. P. Bazhana. [in Ukrainian]

Nykonov, V. A. (1966). *Kratkyi toponymycheskyi slovar [A short toponymic dictionary]*. Moscow: Mysl. [in Russian]

Oty, E. S. (2014). *Proyskhozhenye heohrafycheskykh nazvaniy Donbassa [The origin of the geographical names of Donbass]*. Donetsk: Yuho-Vostok. [in Ukrainian]

Savchenko, L. (2013). Fenomen etnokodiv dukhovnoi kultury u frazeolohii ukrainskoi movy: etymolohichnyi ta etnolinhvistychnyi aspekty [The phenomenon of ethno-codes of spiritual culture in the phraseology of the Ukrainian language: etymological and ethno-linguistic aspects]. Simferopol: Dolia. [in Ukrainian]

Stryzhak, O. S. (Eds.). (1985). *Etymolohichnyi slovnyk litopysnykh heohrafichnykh nazv Pivdennoi Rusi [Etymological Dictionary of the Chronicles of Southern Rus]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]

Torchynska, N. M. & Torchynskyi, M. M. (2008). *Slovnyk vlasnykh heohrafichnykh nazv Khmelnytskoi oblasti [Dictionary of own geographical names of Khmelnytsky region]*. Khmelnytskyi: Avist. [in Ukrainian]

Yanko, M. T. (1998). *Toponimichnyi slovnyk Ukrainy [Toponymic dictionary of Ukraine]*. Kyiv: Znannia. [in Ukrainian]

Yatsii, V. O. (2015). *Oikonimiia Ivano-Frankivskoi oblasti: Istoryko-etymolohichnyi slovnyk [Oykonymy of the Ivano-Frankivsk region: Dictionary of History and Etymology]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]